

Mr Muhamed ŠATOR

SLIKA MOSTARSKOG GOVORA U ANKETI O
JEZIKU 1897.

O jezičkoj politici Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini na osnovu knjiga Todora Kruševca, Mitra Papića, Vojislava Bogićevića, Tomislava Kraljačića i drugih kulturnih historičara stvorena je u našoj nauci pogrešna slika, jer su neke historijske činjenice izostavljane ili svjesno zaobiđene. Međutim, austrougarska jezička politika Benjamina Kallaya, koji je bio veoma obrazovan čovjek, vođena je brižljivo i smišljeno, u skladu sa namjerom austrougarskih vlasti da se u sve oblasti života, pa na taj način i u jeziku, uvede red u skladu sa zahtjevima visokocivilizirane države. Ako se apstrahuju Kallayeve političke ideje o stvaranju bosanske nacije, te njegova namjera da tome podredi sve ostalo, pa i jezik, njegova važna uloga u stvaranju kulture klime, u kojoj je bilo mjesto za sve intelektualce, kao i njegov napor da utemelji kulturne institucije u Bosni i Hercegovini, ne bi se smjeli zanemarivati, jer su mnogi događaji često jednostrano posmatrani kao okupatorski i samim tim neprijateljski. Međutim, sve navodne Kallayeve presjeće na intelektualce opovrgavaju mnoga njegova djela koja su civilizirala Bosnu i Hercegovinu, jer je on kao prosvjećeni evropski intelektualac i u ovu sredinu unosio evropske kriterije i zahteve u oblasti kulture.

Reforma školstva, otvaranje modernih srednjih škola, štampanje prvih domaćih udžbenika, pokretanje brojnih listova i časopisa, osnivanje štamparija, formiranje naučnih društava, brojna naučna istraživanja, osnivanje Zemaljskog muzeja i pokretanje kasnije vrlo uglednog časopisa Glasnik Zemaljskog muzeja, istraživanje bosanskohercegovačke prošlosti i otkrivanje Evropi najstarijih civilizacijskih tokova na ovom tlu, organizovanje

koncerata, pozorišnih predstava i izložbi, otvaranje biblioteka i čitaonica, sve to je približavalo Bosnu i Hercegovinu evropskim kultumim tokovima koji su, nažalost, bili nedostupni većem broju stanovništva. Tako organizovanoj državi nije promaklo pitanje jezika i pravopisa što je, inače, tada bilo aktuelno u Evropi.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je veoma oprezno, ali i veoma ozbiljno i temeljito, prilazila jezičkim pitanjima, pa je Kallay već 1883. godine formirao Komisiju za jezik koja će, osim opredjeljenja za fonetski pravopis, donositi i druge pravopisne odredbe.¹ U svim akcijama u inaugurisanju jezičke politike Kallay se oslanjao na mišljenje stručnjaka ne zaobilazeći pritom ni domaće profesore i druge intelektualce. Kada su bila na dnevnom redu pitanja jezika, Kallayevi prvi saradnici bili su i Milan Rešetar, Fran Miklošić, Vatroslav Jagić, tada vodeći slavisti i jezički autoriteti.

Pored štampanja udžbenika i čitanki za osnovnu školu sa jezičkim dodacima, Kallay inicira štampanje Gramatike bosanskog jezika (1890)² koja, pored ostalog, donosi i prve decidne pravopisne odredbe dvije godine prije pojave Hrvatskog pravopisa Ivana Broza (1892), a radi afirmisanja bosanskog jezika priprema se i filološko-etnografski kongres 1897. godine, od čijeg se

1/ Komisiju (povjerenstvo) za jezik su sačinjavali: Antun Vuković, Vladin savjetnik kao predsjednik, Vladin tajnik Kosta Hörmann, Vladin perovoda Ljuboje Dlustoš, Mehmed Kapetanović Ljubušak, arhimandrit Đorđe Nikolajević, vjeroučitelj Alojzij Mišić, urednik zvaničnih novina Ivan V. Popović i namjesni učitelj realne gimnazije Franjo Vuletić. U ovom sastavu Komisija je sazvana radi davanja ocjene Prve čitanke Ljuboja Dlustoša, pa su tim povodom održana dva sastanka "glede pravopisa koji bi se imao upotriebiti u školskim knjigama koje se budu izrađivale za Bosnu i Hercegovinu" (Arhiv BiH, br. 8-75, 1882) Komisija u ovom sastavu je već 1883. godine donijela odluku da se prvi bosanskohercegovački udžbenik Prva čitanka Ljuboja Dlustoša stampa fonetskim a ne etimološkim pravopisom. Sastav Komisije je kasnije proširen a M. Papić (Tragom kulturnog nasljeda, Sarajevo, 1976, str. 179) navodi da su u komisiji bili i Miloš Mandić, Đuro Bujher, Nikola Kašiković, Nazir Škaljić, Jeftan Despić i Antonije Jeftanović. Papić je ova imena naveo na osnovu teksta Lj. Dlustoša iz Bosanske vile (Za narodno jedinstvo, 1910). Međutim, Papić nije imao u rukama zapisnik ove Komisije.

2/ I o Gramatici bosanskoga jezika (1890) stvoreni su pogrešni sudovi i izvedene brojne spekulacije u vezi s nazivom jezika i njenom autorstvu. Potpuno su netačne tvrdnje da se autor Gramatike Franjo Vuletić odrekao autorstva, da je isričito tražio da se jezik u Gramatici ne naziva bosanskim i sl., jer dokumenti i originalni rukopis Gramatike bosanskoga jezika, koju je doradio Davorin Nemanjić, potpuno opovrgavaju takve navode što ih je dao Mitar Papić. Nakon njega su to uporno i netačno ponavljali brojni historičari ali i lingvisti zasnovajući na tim pogrešnim podacima brojne teze koje nemaju pravog osnova. O tome će biti riječi na drugom mjestu, jer to nije predmet ovog rada. Postojanje originalnog manuskripta Gramatike bosanskoga jezika, ko zna iz kakvih razloga, potpuno je prešućivano.

održavanja odustalo iz nepoznatih razloga.³ Te godine (1897) Zemaljska vlada je provela Anketu o govoru prostoga naroda, a pitanja za Anketu sastavili su Milan Rešetar i Vatroslav Jagić.⁴ Cilj Ankete je vjerovatno bio da u skladu sa tadašnjim dijalektološkim istraživanjima u Evropi stvori bosanskohercegovački dijalektološki atlas, što je bilo u skladu i sa Vladinim mjerama u istraživanju bosanskohercegovačkog kulturno-historijskog naslijeda.

Anketu o jeziku, Pitanja o govoru prostoga naroda, proveo je Zemaljski muzej iz Sarajeva pa je napravljena brošura, cirilicom i latinicom, sa 150 pitanja⁵. Po broju pitanja, a i po tome što je anketa obuhvatila cijeli prostor Bosne i Hercegovine, uz angažovanje najpismenijih domaćih ljudi (učitelja, službenika, svećenika), s napomenom da se u govoru prostoga naroda ne smije ništa mijenjati, može se vidjeti da se željela napraviti dijalektološka karta Bosne i Hercegovine sa osnovnim jezičkim karakteristikama svih krajeva, prije svega u odnosu na normirani jezik. Cilj Ankete je bio ne samo da se teritorijalno, nego i konfesionalno, utvrde osnovne govorne osobine domaćeg stanovništva, jer se u uputama na početku brošure napominje da se ne uzimaju u obzir osobine govora stranaca i pridošlica kao ni "narodne pjesme jer one putuju iz jednog kraja u drugi". Zato se u Anketi traži da se napiše ime mjesta sa naznakom "kojeg su vjerozakona stanovnici što u njemu žive, te da ako se nađe još kakva takova razlika od običnoga (književnoga) jezika, neka se i to zabilježi".⁶

Podrobниje podatke o ovoj Anketi daje Mitar Papić⁷, koji pogrešno konstatiše da se najveći broj pitanja odnosi na sinonime (više naziva za isti pojam). Upravo je potpuno suprotno, na sinonime se u potpunosti odnosi samo jedno (147) pitanje, u kome je nabrojano pedesetak primjera sa ponuđenim alternacijama. Najviše pitanja u Anketi, ukupno 77, dakle više od polovine, odnosi se na fonološke karakteristike, zamjenu glasa jat, različite alternacije samoglasnika i suglasnika, jotovanja i jednačenja, izgovor pojedinih glasova, akcenat i dr. Potom dolaze pitanja koja se odnose na morfološke karakteristike govora, posebno oblike imenica, pridjeva, brojeva i glagola. Na sintaksu se odnosi 18 pitanja. Zanimljivo je da se nekoliko pitanja odnosi na preuzimanje sintakških konstrukcija iz stranih jezika, posebno iz njemačkog

3/ M. Papić, *Tragom kulturnog nasljeđa*, str. 191.

4/ Odgovori na Anketu o jeziku, Pitanja o govoru prostoga naroda, čuvaju se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

5/ Anketa je izvala veliki interes jer je stiglo ukupno 215 odgovora iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, a iz pojedinih krajeva (Mostar, Travnik, Foča, Tuzla) stiglo je i po desetak odgovora.

6/ Pitanja o govoru prostoga naroda, predgovor.

7/ M. Papić, n.d., str 192-196.

(bez da, za kupiti, za da ti reknem i sl.). U svakom pitanju ponuđeno je više mogućnosti za odgovor (otud Papić spominje sinonime) uz ostavljeni prostor za eventualne nova govorna obilježja koja nije obuhvatila Anketa. Mnoga pitanja se odnose i na fonetiku i na morfologiju, neubičajeno mnogo je dato prostora različitim alternacijama, a ima dosta oblika koje ne možemo susresti u bosanskohercegovačkim govorima. Vidljivo je da je Anketa sastavljena u Beču, a ne u Sarajevu, prema ustaljenim tadašnjim obrascima koji su primjenjivani u Evropi za dijalektološka ispitivanje.⁸

Da je južni govor bio temelj za kultivisanje jezika, može se vidjeti u odgovorima iz Mostara i Stoca. Poznati učitelj Savo Semiz, inače saradnik Bosanske vile i školskog vjesnika, u Anketi poslao je odgovore za Blagaj, Vranjeviće, Malo Polje i podveleška sela ističući da je "jezik vrlo čist u svim ovim krajevima, u svim selima jednak, te nema nikakve razlike u govoru." Odgovore na Anketu su poslali i učitelji Marko Selnik (za sela Slipčići, Tepčići i Biletići), Stevo S. Banović (za Bivolje Brdo, Žitomisliće, Pijeske, Gubavici, Bunu, Ortiješ i Hodbinu, gdje je bio učitelj), te učiteljica Zorka I. Borjanović za Rodoč, Čim, Vihoviće, Raštane i Rašku Goru. Za grad Mostar stigla su dva odgovora: jedan anoniman, nepotpisan, a drugi je ispunio gimnazijski profesor u Mostaru Matej Milas, koji će, na temelju svojih odgovora iz ove Ankete, 1903. u Radovima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti objaviti poveću studiju o mostarskom govoru pod naslovom Današnji mostarski dijalekat.⁹

Oba ispunjena upitnika, i ovaj anonimni (ispunjeno cirilicom) i Milasov (ispunjeno latinicom), koji je mnogo iscrpniji, daju dosta vjernu sliku mostarskog govora kakav možemo naći u mostarskom časopisu *Zora* u to vrijeme. Mada je Milasov rad dosta deskriptivan, jer više nabrala nego što daje sudove, njegova studija, kao i odgovori u Anketi, pokazuju da je mostarski govor bio blizak tadašnjem jeziku u upotreboj normi. Odgovori iz Ankete potvrđuju da je, naprimjer, Svetozar Ćorović u svojim pričama koje je objavljivao u Bosanskoj vili i u *Zori* diferencirao govor svojih junaka prema konfesionalnoj pripadnosti: muslimani i katolici govore uglavnom ijkavski, pravoslavci ijkavski, a piščev jezik, posebno arhaizirana leksika i brojni turcizmi, pokazuje da se pisac nije mnogo odvajao od dijalekatske baze.

I u Anketi i u studiji Današnji mostarski dijalekat Milas daje podatke o stanovništvu u gradu Mostaru prema popisu iz 1895: od 14.370 stanovnika

8/ Prema Papićevim navodima (n.d., str. 194) Anketu nisu mogli da obrade ni Jagić a ni Rešetar, koji nije mogao dobiti materijal iz Ankete zbog neslaganja sa Vladinim savjetnikom Horovicem.

9/ M. Milas, Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU, knjiga 153, Zagreb, 1903, str. 47-97.

6.946 je muhamedanaca (naziv za muslimane u Anketi, a u radu Današnji mostarski dijalekat Milas upotrebljava naziv musliman), 3.877 pravoslavnih (u radu istočno-pravoslavnijeh) i 3.533 katolika. Konstatujući da je “dijalekat mostarski zapadni, ikavičko-štokavački”, Milas navodi da ima “nekajeh osobitosti, što ih ima zapadni i istočni govor, pa možemo reći da je nekakav prijelaz od zapadnoga prema južnom govoru”.¹⁰ U ovom radu Milas je izdvojio govor muslimana i katolika kao ikavski, a govor pravoslavnih kao ijekavski mada u odgovorima u Anketi novodi dosta primjera koji pokazuju da svi stanovnici Mostara, uže gradske zone, imaju dosta zajedničkih govornih crta.

Slijedeći upute iz predgovora za ispunjavanje Ankete, i Milas i anonimni ispunjivač ukazuju na razlike u govoru katolika i muslimana, s jedne, i pravoslavaca s druge strane, pokazujući naročito razlike u izgovoru glasa jat. “Svi pravoslavci izgovaraju dj kao đ, a tj kao č, npr. đed, međed, đevojka, đeca, i poćera, doćerati, naćerati itd.”, bilježi anonimni autor, a Milas, navodeći brojne primjere da “muhamedanci i katolici govore svi ikavački”, daje potvrdu da “istočno-pravoslavni u Mostaru... a i drugdje ijekavci u Hercegovini” imaju dosljednu ijekavsku zamjenu ovog glasa. Osim te razlike Milas navodi i slijedeće: “U novije doba nastala je u govoru mostarskih muslimana i katolika velika pomenja u upotrebi ije (je), što zamjenjuje staro ě (jat), pa se čuje koješta, n. pr. tjeca mj. tica (ptica); vijeno mj. vino; mješ mj. miš i dr.” Za ovu Milasovu tvrdnju teško je naći potvrdu u današnjem mostarskom govoru. Međutim, u radu Današnji mostarski dijalekat Milas ipak navodi dosta zajedničkih osobina za govor svih Mostaraca, jer “u Mostaru svak veli: smijat se, pa letit, vidit, proticat, štedit, volit, gorit, živit, vrtit mj. letjet, vidjet i dr., što bi se mislilo da tako govore pravoslavni, koji su jekavci”.¹¹

Milas je u odgovorima u Anketi dao dosta drugih primjera zajedničkih govornih osobina sve tri konfesije, pa tako, npr., u odgovoru na pitanje broj 9 kaže da se u Mostaru mjesto prema i prama čuje prena i pren, mjesto evomo i

10/ Ibid., str. 47. Ovakva Milasova ocjena nije u potpunosti tačna kao ni ocjena J. Vukovića da “mostarski govor pripada više istočnijem hercegovačkim govorima a da su odlike koje ga vežu sa zapadnjem hercegovačkim govorima većinom nakalemjene i, manje ili više, skorijeg porijekla” (dr. J. Vuković: Karakteristične osobine mostarskog govora, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, Beograd, 1937, str. 953). Dr. Asim Peco je s pravom utvrdio da se ne može govoriti o mostarskom govoru kao “ikavičko-štokavičkom”, kako navodi Milas, ali ni kao “istočnom govoru”, kako tvrdi J. Vuković. Dr. Peco je istakao da se može govoriti o mostarskom govoru kao posebnom govorom tipu koji je nastao unutar novoštokavskih dijalekata u procesu nastajanja i razvijanja ovog grada. (Dr. A. Peco, Govor Podveležja, Hercegovina, 1984, str. 286).

11/ Milas, n. d., str. 50.

ovamo govori se vamo, a često u Anketi daje i ovakve napomene: "često i muhamedanci govore kao kršćani", ili: "I kršćani i muhamedanci reknu".

U Anketi je Milas dao odgovore i o izgovoru glasova č i č, dž i đ, a u radu Današnji mostarski dijalekat njegovi sudovi su nešto drukčiji. U odgovoru na pitanje 51 u Anketi Milas kaže: "Ne razlikuje se č od č ni đ od dž, nego se sve izgovara ponajviše kao po sredini između č i č i đ i dž" dok u radu Današnji mostarski dijalekat kaže sljedeće: "Konsonanti č i č. Ova dva glasa izgovaraju muslimani i katolici jednak, i to nekakijem srednjim glasom između č i č, kao što obično izgovaraju štokavci č".¹² U daljem tekstu Milas ističe da pravoslavni lijepo razlikuju ova dva glasa napominjući da je potpuno ista situacija i u izgovoru dž i đ.¹³ I anonimni autor u Anketi na pitanje 51 ima sličan odgovor kao i Milas: "Većina ih govori hodža, veće itd. ali ih ima mnogo (osobito ženskih) da govore veće, hođa, čorba itd."¹⁴

U Anketi je Milas u svom dopisanom odgovoru dao zanimljivu opservaciju o izgovoru glasa h: "Po turskom jeziku, kako ja mnim, upotrebljava se i u Mostaru h, ama nije ono pravo ch, kako ga naučenjaci bilježe, nego h, što je kao i u grčkom jeziku c (spiritus asper)...". Navodeći da se glas h najviše izgovara "kod muhamedanaca, manje kod katolika, a najmanje kod pravoslavnijeh i gdje je tome glasu mjesto u našem jeziku i gdje mu nije mjesto", Milas ističe da se ovaj glas čuje i tamo gdje to glasovni zakoni ne dozvoljavaju. U radu Današnji mostarski dijalekat Milas je šire obrazložio svoje stavove, pa uz konstataciju da se taj konsonant u Mostaru govori nepravilno (hrđa, hrvati se, hrpa, lahko, hrvat, sahat), napominje da se, ipak, glas h ne čuje u finalnoj poziciji (reko, odma) i da ga "pravoslavni lako ispuštaju (i ako ne svi) osobito kad je na početku ili na svršetku riječi." I drugi ispunjavač Ankete iz Mostara (prema cirilici, kojom je upitnik popunjena i prema drugim odlikama, vjerovatno je riječ o pravoslavcu) podvukao je oblike muha, kihati, bahat, suh, ali i lahko, mehko, hrđav, što je potvrda da je u gradu Mostaru taj glas u izgovoru pripadnika svih konfesija bio jasno artikuliran. Za to možemo naći potvrdu u djelima S. Čorovića, A. Šantića, Lj. Oborine i drugih mostarskih autora koji su u to vrijeme objavljivali svoje

12/ Ibid., str. 53.

13/ Ibid., str. 53.

14/ Ostali koji su dali odgovore za druga mostarska područja ne ističu izgovor č i č kao problem: Savo Semiz za područje Blagaja, Marko Selnik za područje Slipčića. Učiteljica Zorka Borjanović za područje Rodoča, Raštana, Cima, Raške Gore čak ističe: "Sasvim se lijepo i pravilno izgovara č i č, dž i đ, kao što u primjerima obeležih". Nerazlikovanje ovih glasova bila je, dakle, karakteristika uže gradske zone - mostarske čaršije.

prioge u mostarskom časopisu *Zora*. I poznati učitelj Savo Semiz u svom odgovoru na pitanja 37 i 38 u Anketi navodi za periferiju istočnohercegovačkog dijalekta (Blagaj, Vranjevići, podveleška sela i dr.) da se, osim izostavljanja ovog glasa u mnogim pozicijama, čuju oblici sa neetimološkim h: hrđav, hrđa, hrvati se, kao i mehko i lahko.

Prozodijskim elementima u Anketi dato je malo prostora (pitanja 143-146) a dva pitanja se odnose na akcenat u ijekavskoj zamjeni jata. Anonimni ispunjivač Ankete u pitanju 145 pogrešno bilježi akcente dok Milas, koji je bio jezički stručnjak i objavljivao u Školskom vjesniku¹⁵ tekstove o akcentu, sasvim ispravno bilježi i akcente i dužine uz napomenu da je "akcenat u Mostaru književni". U radu Današnji mostarski dijalekat Milas je ovo poglavlje posebno izdvojio, pa je uz konstataciju da "mostarski dijalekat ima četiri akcenta kao i književni hrvatski jezik", posebno obradio akcente pojedinih vrsta riječi dajući brojne primjere.

Na osnovu odgovora iz Ankete, kao i na temelju Milasovih sudova u radu Današnji mostarski dijalekat, mogu se istaći ove osnovne osobine mostarskog govora s kraja prošlog stoljeća:

Osnovne fonetske karakteristike mostarskog govora s kraja prošlog stoljeća (prema odgovorima iz Ankete o jeziku 1897):

1. U Mostaru pravoslavci su bili izraziti ijekavci, ali se u njihovom govoru mogao uočiti prodor ikavizama: nisam, letiti, viditi, voliti, goriti, živiti, kao i pojedini ekavski oblici: dole, obe, sledeći.
2. Katolici i muslimani su bili nedosljedni ikavci, a u govoru muslimana to je uočljivije.
3. U govoru pravoslavnih, a djelimično i kod ostalih, često se jotuju zubni suglasnici t i d, kao i strujni s i z, pred jatom. Usneni suglasnici p, b, m, v, ostaju neizmijenjeni u tom položaju.
4. Kontrakcija vokala u sekvencama -ao, pa i -eo i -uo gotovo uvijek se vrši (poso, došo, veslo, uzo, fisno, pritisno, skino). Pod akcentom te grupe ostaju (dao, pao, žao).
5. Česte su elizije vokala na početku riječi: vamo, vako kao i konsonanata u suglasničkom skupu: šenica, tica, seto, čela. U medijalnoj i finalnoj poziciji ne gube se samo konsonanti nego i suglasničke grupe: čojk, neko, dvades, priš, groz, hoš, hajmo i sl.

15/ Školski vjesnik, Sarajevo, 1898.

6. Oblici sa e mjesto o su česti: greblje, četvero, peterica.

7. Praslovenska grupa št se ne jotuje - Mostarci su štakavci: kliješta, štap, ognjište.¹⁶

8. Glas h ima dobru artikulaciju mada ga pravoslavci slabije izgovaraju. U govoru muslimana često je netimološko h (a i katolika i pravoslavaca iz uže gradske zone): lahko, sahat, hrvati, hrđa, kahva.

9. Sekvenca hv izgovora se kao f: fala, fatati, faliti se.

10. Muslimani su često umjesto lj izgovarali j, a n mjesto nj: kjuč, košuja, niva.

11. Disimilacije suglasnika su česte: mlogo, olomlani, guvno. (Anonimni autor u Anketi je naveo oblik mlogo, a Milas mnogo, a radu Današnji mostarski dijalekat čak ističe da u riječi mnogo suglasnička grupa mn ostaje).

12. Izgovor afrikata č i č, dž i đ, posebno kod muslimana, često je svedena na jedan glas č, odnosno đ.

13. Glasovi f i v su dobro očuvani. Zabilježene su zamjene sa p (pratar) i v (uvati) - Milas u Anketi.

14. Metateze u govoru su česte: noriti mj. roniti, vas mj. sav, namastir mj. manastir.

15. Sekvencu re susrećemo umjesto ra u korijenima vrab i rast: vrebac, resti.

16. Mostarski govor ima četveroakcenatski sistem sa dobro očuvanim postakcenatskim dužinama (Milas ih često bilježi u odgovorima u Anketi).

Osnovne morfološke karakteristike:

Mada je Milasov rad sведен često na puku registraciju, bez posebnog komentara, ipak se na osnovu odgovora iz Ankete kao i rada Današnji mostarski dijalekat mogu uočiti neke bitne morfološke karakteristike mostarskog govora. Treba istaći da te razlike mnogo ne odstupaju ni od današnjeg standarda.

Na osnovu odgovora iz Ankete (Milasovih i anonimnog autora) mogu se istaći sljedeće morfološke karakteristike mostarskog govora:

1. Nominativ množine imenica muškog roda se češće javlja u dužem obliku i sa vokalom -e a ne -o: muževi, bojevi (pitanje 78). Međutim, u odgovorima na pitanje 79 Milasovi primjeri se razlikuju od odgovora anonimnog autora:

16/ Đuro Šurmin u radu Nekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom (Nastavni vjesnik, knjiga III, Zagreb, 1895, str. 167) bilježi sljedeće: "Glasovna grupa št najčešće se čuje u govoru kao šć: n. pr. lišće, išće, šćene, išćerati, šćeta, namješćen; ali se čuje i kao št: ištetiti, pišti, štipati." Ova Šurminova konstatacija nema osnove kada je u pitanju mostarski govor, a posebno istočnohercegovački dijalekat.

Milas bilježi kraću množinu (kameni, prsteni, hambari) dok anonimni autor preferira duže oblike (kamenovi, hambarovi). Međutim, u radu Današnji mostarski dijalekat Milas navodi kod jednosložnih imenica kraću množinu: oci, miši, konji, sni a samo s dužom množinom ima oblike: duhovi, brkovi, orlovi, darovi.

2. U Anketi ima dosta pitanja koja se odnose na pokretne samoglasnike. I Milas i anonimni autor redovno bilježe primjere sa pokretnim vokalom (ženama, rukama, junacima, zubima, njivama) mada ima primjera sa starim oblikom dativa, instrumentalna i lokativa (ljudim, po selim, s ovcam - anonimni autor). U odgovorima u Anketi Milas bilježi oba oblika, s pokretnim vokalom a i bez njega, ali u radu Današnji mostarski dijalekat ističe samo oblik bez pokretnog vokala: "Dativ, instrumental i lokativ plur. redovno nemaju na kraju a: junacim, judim ili judma, čadorom itd.; tako isto riječi sr. r.: slim, vratim."¹⁷ Međutim, u Anketi Milas (pitanja 82-84) je bilježio samo oblike sa pokretnim -a: unacima, sinovima, s ljudima, sa sinovima, po selima.

3. Promjena dvosložnih vlastitih imena muškog roda je prema e vrsti (kao imenica ženskog roda - Pero-Pere, Peri, Peru). (Ni Milas ni anonimni autor nisu zabilježili ova imena sa kratkosilaznim akcentom, što je mostarski specifikum: Jüsa, Mëha).

4. Vokativ jednine imenice ženskog roda na -ica je na -e a ne na -o (kraljice, domaćice).

5. U genitivu množine imenica ženskog roda sa suglasničkim skupom češći su oblici sa nepostojanim (pomičnim) a: krušaka, smokava, majaka (!), ženidaba.

6. U zamjeničko-pridjevskoj promjeni češći su kraći oblici. Milas ističe: "Kaže se moga, ne mojega." (pitanje 93).¹⁸

7. Kod muslimana i katolika u dativu, instrumentalu i lokativu zamjenica prvog i drugog lica popunjavači ankete bilježe stare oblike: nami, vami.

8. Pridjevski oblici su u skladu sa oblicima u tadašnjoj upotreboj normi, ali anonimni autor bilježi i oblike: ljevši, suhlji.

9. Prisvojni pridjevi od vlastitih imena muškog roda tipa Pero, Mujo su na -in (Mujin, Perin).

17/ Milas, n.d., str. 62.

18/ U radu Današnji mostarski dijalekat Milas navodi da u Mostaru "zamjenica šta ili što ima gen. šta ili česa, n. pr. od šta ili od česa, pa: ni s čega ili ni s česa." (str. 66) Ovaj stari oblik, zadržan u kajkavskom narječju, ne čuje se u Mostaru i vjerovatno ga je Milas donio sa sobom. J. Vuković (n.d.) također ističe da taj oblik nije čuo u Mostaru.

10. Glagolski oblici, ako se izuzmu ikavizmi kod katolika i muslimana, uglavnom su u skladu sa tadašnjim standardom. I Milas i anonimni autor u Anketi daju dosta primjera za to. Od osebnosti valja izdvojiti oblike moreš mj. možeš, iđem mj. idem (kod pravoslavnih), viđu i velju (stari oblici prvog lica prezenta, bilježe ga oba ispunjavača u Mostaru). Milas posebno izdvaja glagol htjeti, pa navodi oblike šćet, šćedneš.

Sintaksa:

Mada je u Anketi relativno manji broj pitanja koja se odnose na sintaksu, sastavljači Ankete (Rešetar, Jagić) su insistirali na nekim pitanjima koja pokazuju uticaj germanskih rečeničnih i sintagmatskih konstrukcija. Zato ima alternativnih pitanja koje nude rečenične konstrukcije iz njemačkog jezika: bez da, za da ti rečem, za kupiti, ja sam ti ne rekao i sl., ali takve primjeri se ne nalaze u odgovorima u Anketi. Milas ističe da u govoru Mostraca često dolazi glagol na kraju rečenice što je, prema njegovom mišljenju, uticaj njemačkog, ali i turskog jezika.

Upotreba padeža je u skladu sa standardom pa ni Milas ni anonimni autor ne bilježe pogrešnu upotrebu padežnih oblika.

Leksika:

Na leksiku u Anketu se odnosi samo jedno pitanje, ali su oba popunjivača dali veoma zanimljive odgovore, a Milas je u svom radu, u dijelu pod naslovom Jezično blago, dao brojne primjere koji govore o leksičkom bogatstvu Mostara. Na pitanje "Koja se od ovijeh riječi govorи u vašemu mjestу", anonimni popunjivač, u posebnim napomenama, ističe da se u Mostaru ne kaže ni grad ni varoš (tako je formulisano pitanje), nego šeher ili kasaba, ne cipele nego kundure, ne rubac nego jagluk. Kao što se vidi, u ovom vremenu turcizmi još uvijek nisu bili potpisnuti, što se vidi u brojnim primjerima u Anketi.

Milas također navodi u odgovorima na Anketu primjere mostarskih specifičnosti: "Varoš je uvedena od nedavno, a uz grad govorи se i šeher a tako je uvedeno i placa i trg uz domaće pazar, tepa... U Mostaru nema klobuka nego fes, a klobuk zovu šešir..." Oba popunjivača ističu da se u Mostaru ne kaže pesnica nego šaka, pored tata ili čaća postoje i oblici otac i babo, pored lopova hrsuz, pored vapno i klak, pored sedmica hefta, itd., a sve te oblike autori posebno dopisuju, jer ih nema u Anketi.

Leksičkim pitanjima Milas je znatno više pažnje posvetio u radu Današnji mostarski dijalekat. Iстичуći da je "naš jezik u Mostaru obilan građom, jasan

i jezgrovit”, te napominjući da je u Mostaru uočio ljepotu frazeologije, Milas je, uz konstataciju da ima mnogo “turskih riječi”, leksiku podijelio na podnaslove “Riječi za ono, što je na čovjeku i oko njega”, “Rodbina i svojta”, “Čovječije odijelo”, “Kuća i što je oko nje i u njoj”, “Domaće životinje”, “Što je u polju i u bašći”, “Mostar i šta se vidi u njemu” i “Druge mostarske riječi”. Ovo leksičko blago dragocjeno je a kao specifično mostarske i danas se mogu izdvojiti i ove riječi koje je Milas zabilježio: zatiok, kapci, šljuk, hala (očeva sestra), čiler, musander(a), čiviluk, hamamđik, šćemlija, kanat, zelje, majdonos, saransak, raštika, tepa, avertiti se, broka, čosati, držalica, frča, ićram, ukabuliti, kamegezija, koporati, lastra (pleh), miljevina, osanisati se, ovizati se, perda, čuba, posubitati se, prilipak, puljka, rakoliti, uslačati, vabnuti, itd. Milas je zabilježio i neke izreke koje su mu se u Mostaru učinile čudnim: “Dao mu doktor nekakve máze”, “Moj je bábo u Mostaru i izvio svoj vik”, “Nekako se sunoćava”, “Šta se muhaš?”, “Učupaj malo trave”, “Skladili su pismu”, “Plaho je hasta”, “Lipa ko upis”, “Šta će mi habernosa”, “Kahva je na ugod popržena”, “Bacio se na oca”, “Hlib se naduo vode”, “Ufati mačku za kapuricu”, “Velika je bezvodica”, “Kakva je hitnja”, itd.¹⁹

Anketu su ispunili i dvojica Stočana, župnik Miho Jerinić i kadija Vehbi Sikirić. Odgovori ove dvojice obrazovanih ljudi različitih konfesija su gotovo identični: nijedan ni drugi ne ističu razliku u govoru katolika i muslimana, s jedne, i pravoslavaca s druge strane. Stolac kao grad bio je, sudeći prema odgovorima u Anketi, izrazito ijekavski s malim brojem ikavizama, a ijekavski oblik nijesam zaokružuje i u svom tekstu piše čak i župnik (“Oprostite što nijesam u stanju odgovoriti...”). Utzv. najnovijem jotovanju zubnih suglasnika t i d Sikirić i Jerinić se, ipak, razlikuju: Sikirić bilježi oblike djevojka, djeca, djever dok Jerinić, naprotiv, podvlači jotovane oblike: đevojka, đeca, đever. Oba popunjivača bilježe oblike pogreška, greb, kao i kontrakciju vokalske grupe -ao (otpo, večero). Kao i u Mostaru, grupa št se ne jotuje (štap, kliješta).

I u odgovorima na pitanja 37-38 (izgovor glasa h) Sikirić i Jerinić se ne razlikuju. Obojica bilježe h gdje mu je po etimologiji mjesto, ali ima dosta oblika sa neetimološkim h: lahko, mehko, hrđav, hrđa, hrvati se, hrzati uz preferiranje h u svim slučajevima gdje su moguće alternacije s drugim glasovima: muha, kuhati, uho, kihat. Suglasničku sekvencu hv Jerinić bilježi, a Sikirić je zamjenjuje sa f (hvala-fala). Bilježenje afrikata č i č, dž i đ svugdje

19/ Milas, n.d., str. 82-94.

I Đuro Šurmin, n.d., zabilježio je u Hercegovini mnoge riječi koje nije našao u Vukovom rječniku, pa navodi riječi: bóba (plod od šip(k)a), dograbiti, glumisati (govoriti), otrag, podavirati, pričalica, splaćina, zakikotati, žalovit, itd.

je istaknuto, a Jerinić napominje: "Posve se razlikuje č i č". Kao i u Mostaru, bilježe se oblici moreš, čoješ, jedanes i metateski oblici vas, noriti. Eliziju suglasnika p u inicijalnoj poziciji ne bilježi Jerinić (pšenica, ptica), a Sikirić ima samo oblike šenica, tica, seto, čela.

Morfološki oblici su gotovo u potpunosti isti kao u odgovorima iz Mostara: ista je promjena vlastih imenica tipa Pero po e vrsti, bilježe se oblici sa pokretnim vokalom u dativu, instrumentalu i lokativu, isti je vokativ imenica ženskog roda na -ica (kraljice). Leksika se gotovo stoprocentno bilježi u onim oblicima kao u Mostaru.

Anketa o jeziku govora prostoga naroda potvrdila je da je mostarski govor, kao što profesor Asim Peco kaže, "nastao ukrštanjem dvaju govora"²⁰, te se vidi da je taj govor krajem prošlog vijeka, u periodu kada naš jezik poprima standardne oblike, bio veoma blizak jeziku u upotrebi. Osnovne karakteristike tog govora mogu se, također, uočiti i u prilozima u mostarskom časopisu Zora, gdje dijalekatske i lokalne crte ne samo u pričama Svetozara Čorovića nego i u djelima drugih mostarskih autora (Alekse Šantića, Atanasija Šole, Osmana Đikića, Ljube Oborine i drugih) često "probijaju" narušavajući upotrebnu normu.

Anketa je potvrdila osnovne karakteristike mostarskog govora koje se mogu uočiti i danas, što se može vidjeti u studiji Govor Podveležja i Govor istočne Hercegovine dr. Asima Pece.²¹ Te karakteristike mostarskog govora su uglavnom i karakteristične osobine bosanskog jezika što su ih izdvojili Senahid Halilović²², Dževad Jahić²³, Alija Isaković²⁴ i drugi.

U odnosu na period prije sto godina, ipak se danas mogu uočiti i neke druge karakteristike mostarskog govora. Prije svega, pod uticajem zvanične standardne novoštakavštine, normiranog jezika, kao medija i škole, ikavizam u Mostaru gotovo da je isčezao, tako da se može govoriti samo o pojedinim ikavskim oblicima a nikako o prevladavanju ikavskog izgovora. Isto tako,

20/ A. Peco, n.d., str. 286. U navedenom radu dr. Peco je šire objasnio porijeklo ikavizama u Mostaru dajući pritom pregled ocjena naših jezikoslovaca o porijeklu ikavizama kod.

21/ A. Peco, Govor Podveležja u svjetlosti ostalih govora Hercegovine, Hercegovina, 1984, str. 280-287.

A. Peco, Govor istočne Hercegovine, Beograd, Srpski dijalektološki zbornik XIV, Beograd, 1964, str. 14-15.

22/ Dr. S. Halilović, Bosanski jezik, Sarajevo, 1998.

23/ Dr. Dž. Jahić, Trilogija o bosanskom jeziku, Sarajevo, 1999.

24/ A. Isaković, Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku, predgovor, Sarajevo, 1992.

Vukovo najnovije jootovanje (tzv. podnovljeno) suglasnika t i d gotovo potpuno je potisnuto (đevojka, čerati). Izgovor afrikata č i č, đž i đ, posebno zadnje dvije decenije, u odnosu na kraj prošlog vijeka jasnije je diferencijalne artikulacije. Takva promjena može se uočiti i u izgovoru suglasnika nj i lj (mj. j i n, kako bilježe ispunjavači Ankete iz Mostara) kod muslimana.

U anketi ni Milas ni anonimni autor ne spominju hipokoristike muških imena sa kratkosilaznim akcentom umjesto dugouzlasnog, što je mostarski specifikum. Hipokoristike Mého, Júso u Mostaru se čuju u nominativu sa kratkosilaznim akcentom i hipokorističnim nastavkom -a (Mëha, Júsa) sa promjenom po e vrsti. Zato je teško reći da li je ta mostarska sepcifičnost u sufiksalmu izvođenju kod hipokoristika u tom vremenu postojala ili se razvila tokom dvadesetog stoljeća.

Kao i prije sto godina, u mostarskom govoru je i danas veoma dobro očuvan izgovor glasa h u svim pozicijama, posebno kod muslimana. Netimološko h i danas je, kao i prije sto godina, prisutno u mnogim riječima: sahat, hrvati se, hrzati, hrđa i sl.

Zbog ratnih događanja, migracija stanovništva i dolaska u Mostar velikog broja stanovništva (bošnjačkog iz istočne Hercegovine, iz Gacka, Nevesinja, Stoca, ali još više velikog broja hrvatskog stanovništva iz zapadne Hercegovine i centralne Bosne, te Jablanice i Konjica), primjene različitih jezičkih standarda u medijima sa jasnom nacionalnom diferencijacijom i forsiranjem jezičkog standarda koji se oslanja na hrvatsku tradiciju van BiH, teško je praviti komparativna istraživanja današnjeg mostarskog govora sa onim od prije sto godina. Karakteristike mostarskog govora u odgovorima iz Ankete možda su danas najbliže onom današnjem mostarskom govoru u Donjoj mahali i Černici, djelimično i na Luci i Carini, zbog čega bi trebalo napraviti ozbiljnija istraživanja.

Anketa o govoru prostoga naroda još čeka svoje istraživače, a ovaj mali pokušaj ima za cilj da ukaže na potrebu takvih istraživanja, kojih, nažalost, u posljednje vrijeme gotovo i nema. Zahvaljujući odgovorima iz Ankete, a posebno brojnim studijama dr. Asima Pece o hercegovačkim govorima, može se bar rekonstruisati mostarski govor do početka prošlog rata, što se može jasno uočiti u govoru autohtonih Mostaraca koji žive u Mostaru već u nekolike generacije. Zbog svega toga, nekada prepoznatljivi govor Mostara, sa poznatom melodijom, brojnom originalnom domaćom leksikom, riječima kojim se često dodaje novo, mostarsko, konotativno značenje, zanimljivim sintaksičkim rješenjima, specifičnim nadimcima, duhovitim domaćim opaskama, teško je u ovom trenutku identifikovati. Zato su odgovori iz Ankete o jeziku iz 1897.

godine dragocjeni za izučavanje mostarskog govora i u ovom stoljeću.
Mr Muhamed ŠATOR

Slika mostarskog govora u Ankete 1897

Zaključak

Na osnovu dosada neistražene građe, pohranjene u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, u radu je data slika mostarskog govora na osnovu Ankete o govoru prostoga naroda što ju je 1897. provela Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu. Koristeći se odgovorima na anketu profesora mostarske Gimnazije Mateja Milasa, te njegovim dijalektološkim radom Današnji mostarski dijalekat (Rad JAZU 1903), kao i odgovorima drugih popunjavača Ankete iz okoline Mostara i Stoca, autor je dao najznačajnije fonološke, morfološke i leksičke karakteristike mostarskog govora s kraja prošlog stoljeća uz kraći osvrt i poredbu sa današnjim mostarskim govorom.

Mr Muhamed ŠATOR

(das Bild der Sprache von Mostar in der Umfrage vom 1897)

Zusammenfassung

Aufgrund des bis heutzutage noch nicht untersuchten, im Landesmuseum in Sarajevo aufbewahrten Stoffes, wurde in der Arbeit das Bild der in Mostar gesprochenen Sprache gegeben, ermittelt durch die Anquette über die Sprache des Pöbels, die von der Landesregierung für Bosnien und die Herzegowina durchgeführt wurde. Indem er sich der Antworten, auf die Fragen der Anquette des Gymnasiallehrers Matej Milas, dann seiner dialektologische Arbeit »Das heutige Dialekt von Mostar« (die Arbeit JAZU 1903), und der Antworten der übrigen in der Anquette Befragten aus der Umgebung von Mostar und Stolac bediente, gab der Verfasser die bedeutendsten fonologischen, morphologischen und lexischen Eigenschaften der Sprache in Mostar Ende des vorigen Jahrhunderts, mit kurzem Rückblick und den Vergleich mit der heutigen Sprache in Mostar.